

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10901535>

O‘ZBEKISTON TASVIRIY SAN’ATIDA MILLIY O‘ZIGA XOSLIK ELEMENTLARINING AKS ETISHI

Yo‘ldosheva Xilola Yunus qizi
Kamoliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
Multfilm va kompyuter multiplikatsiyasi
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Abdullaxodjayev G‘ayrat Tolipovich
“Ijtimoiy fanlar va jimoniy madaniyat”
kafedrasida dotsenti, yuridik fanlari nomzodi,
ilmiy maslaxatchi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekiston tasviriy san’atini taraqqiyot bosqichlari jahona san’ati bilan qiyosiy rivojlanganligi haqida hamda mazkur jarayonlarda rassomlarning ishtiroki xususida ma’lumotlar keltirilgan. O‘zbekiston rangtasvirini o‘ziga xoslik jihatlari, rassomlar ijodiy faoliyati, davriy jarayonlar san’atshunoslar tomonidan ilgari surilgan fikr mulohazalar aks o‘z ifodasini topgan.

***Kalit so‘zlar:** madaniyat, san’at, avangard, impressionism, kubizm, ekspressionizm, syurrealizm, abstraksionizm, klassitsizm, rangtasvir, rassom, g‘oya, tasviriy san’at.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация об этапах развития изобразительного искусства Узбекистана по сравнению с мировым искусством и об участии художников в этих процессах. Особенности живописи Узбекистана, творческой деятельности художников, периодических процессов отражены в мнениях искусствоведов.

ANNOTATION

This article provides information about the stages of development of visual art of Uzbekistan compared to world art and about the participation of artists in these processes. The characteristics of the painting of Uzbekistan, creative activity of artists, periodical processes are reflected in the opinions put forward by art critics.

Taraqqiy o‘tib borgan jahon madaniyati bizga shuni ma’lum qiladiki, san’at sohasi o‘ziga hos tabiyatga ega bo‘lib millatlarga oid bo‘lgan qonunlarga bo‘ysunmaydi. Tasviriy san’at, Fransisko Goyyaning mashhur ta’rificha, - bu irq millatlaridan qat’iy nazar barchaga tushunarli bo‘lgan, insoniyatning “umumiy tilidir”. San’atdagi taraqqiyot milliy mahdudlik va alohidalikni emas, balki, aksincha, kishilar, halqlar va davlatlar o‘rtasidagi ma’naviy qadriyatlar bilan doimiy almashuvini taqazo etadi. Dastlab, Mustabid tuzumi davrida san’at asarlari bebaho sanalgan va ularga tegishli bo‘lgan ma’lumotlarni sir saqlashgan. Ularni chetga chiqarib tarqatganlar uchun qat’iy chora ko‘rilgan. Zotan, shu boyliklar ularni madaniyati, an’analaridan habar berib turadi chunki yaratilgan asarlar ularning milliy insoniy jihatlarini o‘z ichiga olgan. Lekin hatto bunday tushunchalar ham rivojlanish jarayonida til rivojida bo‘lgani kabi muntazam ravishda nimanidir ortirib, qaysidir jihatidan ajraydi, biroq abadiy qotib qolmaydi, balki kundalik vaqt oqimida uzluksiz o‘zgarib boradi.

Madaniyatning barcha jabhalari taraqqiy etib, takomillashib boruvchi murakkab jarayon bo‘lib, u o‘ta ziyraklik va bilimdonlik bilan munosabatda bo‘lishini taqazo etadi. Butun XX asr davomida O‘zbekistonda tasviriy san’at Yevropa badiyat maktabi va mahalliy rassomlarning ko‘p millatligi guruhining faol ishtirokida taraqqiy etadi va yuksaladi. XX asrdagi jahon tasviriy san’atining kubizm, ekspressionizm, syurrealizm, abstraksionizm kabi yo‘nalishlar O‘zbekiston zamonaviy rangtasvirining ayrim ustalari tomonidan amalga oshirildi. Bunday yo‘nalishlarning bevosita yoki bevosita ta’siri respublikaning yigirmanchi va o‘ttizinchi yillardagi yirik rassomlari, hozirgi o‘zbekistonlik rangtasvirchilar: jumladan J.Umarbekov, B.Jalolov, F.Gambarova, M.To‘xtayev va boshqalarning ijodiy amliyotida namoyon bo‘ldi. Bugun qayta uyg‘ongan O‘zbekistondagi san’at yakkalangan holida emas, balki butun jahon san’atining badiiy tamoyillari bilan o‘zaro aloqada va bahamjihatlikda taraqqiy etdi.¹

¹ Рафаэл Такташ “Санъатнинг макони хусусида”, //SAN’AT 1-3/1998

O‘zbekiston rangtasviri o‘ziga xosligi bilan boshqa san’at turlaridan farq qiladi. Lekin shunga qaramay o‘zbek rangtasviriga Yevropa san’ati an’analari o‘z ta’sirini o‘tkazganligini kuzatamiz. Bunga misol qilib kubizm, impressionizm, futurizm va yana boshqa ko‘plab oqim va yo‘nalishlarni keltirib o‘tish mumkin. Bu yillarda jahon xalqlari san’ati g‘oyaviy plastik san’ati rivoji, XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus san’atidagi g‘oyaviy plastik masalalar borasida izlanishlar ham ko‘pgina san’atkorlarning qiziqishiga sabab bo‘lgan. “Abstrak san’at, uning ko‘rinishlari ham O‘zbekistonda o‘zining davomchilarini topdi. Suprematizm, kubofuturizm, primitivizm kabi yangi san’at uslublarida asarlar paydo bo‘ldi. Bu yillarda XIX asr so‘ngida yuzaga kelgan yangi san’at uslublari o‘zining mantiqiy rivojini oldi, jumladan, impressionizm, postimpressionizm yutuqlari o‘zbekistonlik rassomlar ijodida o‘zining yangi qirralarini namoyon etdi.”¹

Dastlab, 1860 yillarda fransuz rangtasvirida vujudga kelgan. E.Mane, K.Mone, O.Renuar hayotdan olgan bevosita jonli taassurotlarini tasodifiy harakat, favqulodda holatlar ifodasida namoyon etdilar. Manzara, portret, ko‘p shaklli kompozitsiyalarda rassomlar tomonidan dastlabki taassurotlar kuchi va sofligi, betakror xususiyatlari mayda detallariga berilmasdan tasvirlandi. “Impressionistlar ilk bor zamonaviy shahar hayotining serqirra ko‘rinishlarini yaratib, asarlarida shahar manzarasi va undagi odamlar qiyofasida uning o‘ziga xosligini aks ettirdilar. K. Mone, E. Dega, K. Pissarro, A. Sisley kabi manzara ustalari o‘z asarlarini ochiq havoda ishlab quyosh nuri jilosini, tabiatning rang-barang bo‘yoqlari boy majmuasini yorqin aks ettirdilar, plener ularning asarlaridagi kundalik ohanglarga quyosh nuri bilan to‘yingan, bayramona kayfiyat baxsh etgan.”²

Yetuk impressionizm asarlari yorqinligi va hayotiyliigi bilan ajralib turadi. Impressionizm xususiyatlari neoimpressionizm va postimpressionizm da taraqqiy etdi. Amerikada J.Uistler, Germaniyada M.Liberman, L.Korint, Rossiyada K.A.Korovin,

¹ Абдуллаев Н. История искусств.-Ташкент: Ўқитувчи, 1986.- 208

² Вклад Узбекистана в развитие исламской цивилизации / Материалы международной конференции. Т., 2007

I.E.Grabar va boshqalar ijodi Impersionizm rivojiga hissa bo‘lib qo‘shildi. 1880 – 1910 yillarda Impressionizm ko‘p rassomlar ijodiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Bu voqelikni yangi tomonlarini o‘zlashtirishda, plener usullarini egallashda namoyon bo‘ldi.

Impressionist rassomlar ijodi o‘zbek rangtasvir san‘ati rivojida ham o‘z ifodasini topdi. O‘zbekistonlik rassomlar L.Bure, O.Tatevosyan, P.Benkov, Z.Kovalevskaya, A.Mirsoatov va boshqalar ijodida shu ta‘sir seziladi.

“Avangard san‘ati XX asrning birinchi yarmidan san‘atning eng yorqin, keng qamrovli badiiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. U turli ijodiy uslublar, oqimlar, konsepsiyalar ma‘nosidagina emas, balki o‘zining geografik makonida ham keng qamrovlidir. Bugungi kunda bu tushunchaning turli izohlari mavjud: Yevropa avangardi, rus avangardi, gruzin avangardi, Turkiston avangardi va boshqalar. Ular ma‘lim umumiy jihatlarga ega bo‘lsalar ham, bu yo‘nalishlarning barchasi o‘ziga xosligi, madaniy rangbarangligi, ruhiyati va shoirona o‘zligi bilan ajralib turadi.”¹

XX asr Yevropa san‘atida vujudga kelgan bu yo‘nalish sharqda allaqachon o‘zining turli qirralariga erishib bo‘lganligi ko‘pchilikka ma‘lum. Lekin zamon va makonning o‘zgarishi bilan yo‘nalish va uslublarning qayta tug‘ilishi hamda avj olishi tabiiy. Ta‘kidlash joizki, faqatgina shaklda emas, balki borliqni anglash va mazmunan sharhlashda ham avangardga munosabat bildirish mumkin. 1920-30 yillar O‘zbek milliy tasviriy san‘ati shakllanish yillari bo‘ldi. O‘zbek milliy san‘ati bilan zamonaviy san‘at uyg‘unlashuvi natijasida o‘zgacha uslub shakllanib rivojlanib bordi. O‘zbek zamonaviy san‘ati o‘zining bir tomonidan O‘rta Osiyo milliy san‘atiga xos uslub hamda Yevropa modern san‘ati uslubi, yangi shakllanib kelayotgan avangard ko‘rinishlariga tayangan holda o‘zgacha tus oldi. U yoki bu uslubni aynan qaytarib yoki tahlil qilib emas, balki davr talabi, g‘oyaviy yo‘nalishi va ijodkorning shaxsiy qarashi va professional mahorati assosida ishlanib o‘ziga xos qaytarilmas joziba kasb eta bordi.

¹ Ойдинов Н. Тасвирий санъат тарихидан лавҳалар. Тошкент «Ўқитувчи» 1997,

O‘zbekistonda avangard taqdiri o‘ziga xosdir. Uning bu o‘lkada tug‘ilishi turli g‘oyalar va ta’sirlar bilan bog‘liq. Masalan, N. Ahmedovanning fikricha: “eski dunyoning to‘ntarilishi, yangi jamiyatning mafkuraviy va ijtimoiy muammolari, yosh milliy maktabning shakllanishi, rassomlarning murakkab, ba’zan esa fojeaviy hayot yo‘llari kabi tarixiy jarayonlar ko‘p narsani belgilab berdi. Keng tarixiy madaniy asosda uning o‘ziga xosligi shundaki, u san’atdagi ikki xil uslubning uyg‘unlashuviga, to‘qnashuviga sabab bo‘ldi: sharqona an’anaviylikka asoslangan mahalliy madaniyat bilan bog‘liq bo‘lgan rus avangardi va Yevropa avangardi modellari o‘zaro aloqaga kirishdi”.¹

XX-asr boshlarida O‘zbek rangtasvirida nafaqat plastik masalalar, balki g‘oyaviy uslubiy masalalar ham munozarali bo‘ldi. Voqelikning o‘ziga o‘xshatish, klassik shakllardan tortib yangi davr mazmuni mutloq yangi shakl va vositalar topish masalalari muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Bu yillarda jahon xalqlari san’ati g‘oyaviy-plastik san’ati rivoji, XIX-asr so‘ngi XX-asr boshlarida rus san’atidagi modern masalalari borasida izlanishlar ham ko‘pgina san’atkorlarning qiziqishiga sabab bo‘lgan. Abstrak san’at, uning ko‘rinishlari O‘zbekistonda o‘zining dovomchilarini topdi.

Agar grafika san’ati davr mafkurasi bilan bog‘liq holda rivoj topib uning g‘oyalarini targ‘ib etishga qaratilgan bo‘lsa, rangtasvir san’atida bu masala birmuncha sust borib, siyosatdan dastlabki yillarda deyarli uzoq bo‘ldi. Rassomlar san’atning bu turida o‘z shaxsiy kechinmalarini tasvirladilar, o‘zlarini qiziqtirgan mavzularda rasmlarni ko‘proq ishladilar. Me’moriy obidalar, sharq ko‘chalari va bozorlari, u yerdagi qizg‘in hayot shu san’atda ijod qilgan rassomlar asarlarining mazmunini tashkil etdi. “Bu yillarda rangtasvirda dastgoh san’ati yetakchi o‘rinni egallab, ijodiy izlanishlar aynan san’at shu turida o‘z ifodasini topdi. Shu yillarda birinchi mahalliy rassomlar o‘zlarini ko‘rsata boshladilar. O‘zbekistonda tavallud topib, badiiy bilim yurti talabalari shu yillarda o‘z ijodlarini boshladilar. Shu yillarda tashkil topgan turli

¹ Хакимов А.А. Ташкент: культурологический контекст урбанизма. // Доклад на научной конференции в Институте истории, посвященной 2200 юбилею города. – Ташкент, 2009. – С. 20-25

rassomlik to‘garak va studiyalarga kelgan yoshlar moybo‘yoq, akvarel, guash va rangli qalamda rangtasvir alifbosini o‘rganib, o‘zlarining dastlabki mashqlarini bajardilar.”¹

Chetdan kelgan rassomlar yangi davr talablaridan kelib chiqib, o‘z qarash va yo‘nalishlarini o‘zgartirib bordilar. O‘rganilayotgan davr rangtasvir san’ati o‘zining uslubiy rang-barangligi bilan ajralib turadi. Bu yillarda rangtasvirda nafaqat plastik masalalar, balki g‘oyaviy-uslubiy masalalar ham munozarada bo‘ldi. Voqelikni o‘ziga o‘xshatish, klassik shakllardan tortib yangi davr mazmuni uchun mutlaq yangi shakl va vositalar topish masalalari muhim masalalardan biriga aylandi. Bu yillarda avangardga nisbatan realizm birmuncha mustahkam o‘rinni egallab boy yo‘nalish va tiplari kengligi bilan harakterlanadi. Bu yo‘nalish tarafdorlari borliqni o‘z shakllarida ishlashga qarshi chiqmaganlari holda, real shakllarning o‘zida ramziy ma’no topishga, obrazlarni timsol darajasiga ko‘tarishga harakat qildilar. Buning uchun ular milliy san’at, sharq san’ati plastikasiga murojaat qildilar.

1910-1920 yillarda Turkistonga kelgan rus rassomlari o‘z paytining jamoa-siyosiy, ijtimoiy-madaniy hayoti bilan bog‘liq harakatda faol ishtirok etishga, O‘zbekistonda badiiy savod chiqarishda jonbozlik ko‘rsatishdi. Hali o‘zlari yosh bu g‘ayratli, badiiy ijodining turli oqimlariga dahldor, dovyurak rassomlar bir intilishda “yangi asr” tasviriy san’atini barpo qilishda yakdil edilar. Sharqning o‘ziga xosligi, noyobligi ular uchun puch tushuncha emas edi. O‘rta Osiyoga xos mumtozlik ularning izlanishlarida ozuqa bo‘lib xizmat qildi, yangicha yaratish ishlarini yoritdi.

¹ Ш.Аскарлов. Архитектура Темуридов. Т., 2009.

MANBALAR RO‘YXATI

1. Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность; Ин-т искусствознания, АН РУз.-Т.: Изд-во ж-ла “San’at”. 2010.
2. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. Особенности формирования и развития. - Тошкент., 2004.
3. Такташ Р.Х. Художественно-критические этюды: пути и проблемы становления узбекского советского изобразительного искусства. - Тошкент.,
4. Аскарлов Ш. Архитектура Темуридов. Т., 2009.
5. Хакимов А.А. Ташкент: Культурологический контекст урбанизма. // Доклад на научной конференции в Институте истории, посвященной 2200 юбилею города. – Ташкент, 2009.
6. Вклад Узбекистана в развитие исламской цивилизации / Материалы международной конференции. Т., 2007
7. Ойдинов Н. Тасвирий санъат тарихидан лавҳалар. Тошкент “Ўқитувчи” 1997.
8. Рафаэл Такташ “Санъатнинг макони хусусида”, //SAN’AT 1-3/1998.
9. Абдуллаев Н. Санъат тарихи.-Ташкент: Ўқитувчи, 1986.
10. Абдуллаходжаев Г. Нарушение авторского права в Республике Узбекистан и её ответственность. “Actual scientific research in the modern world” International Science Journal 06(86). 2022. 84-88 стр.
11. Абдуллаходжаев Г. Актуальность защиты авторских прав. Электрон “Образование наука и инновационные идеи в мире”.. 2022. 278- 284 стр.
12. Абдуллаходжаев Г. Компьютерная графика и её положение в современном обществе Узбекистана. Scientific Journal “ SKOLAR” Vol. № 7 03.2023. 17-21 стр.